

Prof. Dr. Hendrik Engel (1898-1981) als malacoloog

H.E. COOMANS

Zoölogisch Museum, Amsterdam

Op 12 april 1981 overleed te Almen Dr. H. Engel, emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, voormalig conservator en directeur van het Zoölogisch Museum, en oud-lid van de Nederlandse Malacologische Vereniging. Bij zijn afscheid als hoogleraar-directeur verzorgden leden van de N.M.V. een biografie (Van Benthem Jutting, 1968) alsmede een bibliografie (Van der Veen, 1968). Een In Memoriam werd geschreven door Coomans c.s. (1981). Naar die publicaties wordt mede verwezen, terwijl hier het malacologisch werk van Engel ter sprake komt.

Hendrik Engel werd geboren te Koog aan de Zaan op 2 februari 1898. Hij doorliep de H.B.S. te Zaandam en studeerde biologie aan de Universiteit van Amsterdam (1918-1924). Een jaar later reeds volgde zijn promotie (1925) en hij werd benoemd tot conservator aan het Zoölogisch Museum, waar hij al enkele jaren als assistent werkte.

In de zoölogie hadden twee richtingen zijn belangstelling: systematiek en biohistorie, waarbij hij als systematicus vooral de Echinodermata en Mollusca bestudeerde. Over zowel recente als fossiele stekelhuidigen publiceerde Engel van 1922 tot 1976. De geschiedenis der biologie verwierf later zijn voorliefde; de eerste publicatie op dat gebied verscheen in 1932, de laatste in 1980, een half jaar voor zijn dood.

De malacologie werd beoefend van vóór 1925 tot 1964; hij wijdde er 45 publicaties aan, vermeld aan het eind van dit artikel. Engel's malacologisch werk is in drieën te verdelen: (1) mollusken in het algemeen, (2) de geschiedenis van de malacologie en (3) Opisthobranchia.

De algemene malacologie bestaat uit artikelen geschreven voor vier encyclopaediën (tussen 1925 en 1955), en een hoofdstuk over weekdieren (1938).

De malacologische historie bestaat uit biografieën van enkele malacologen (1937a, 1964a), studies over schelpenkabinetten (1939b, 1940a, 1961), oude boeken en tekeningen (1941, 1945), en de eerste malacologische vereniging uit de 18e eeuw (1937b).

Engel's grootste verdienste voor de malacologie is zijn werk aan Opisthobranchia. Naast veel studies over taxonomie, schreef hij over nomenclatuur (1934a, 1936a, 1946, 1954), zoögeografie (1929a, 1930) en Nederlandse faunistiek (1936d, 1936e, 1940b). Meestal publiceerde hij alleen, twee maal tezamen met zijn Engelse collega Nellie B. Eales (1935b, 1957b), enkele malen met Nederlandse malacologen (1936c, 1936e, 1940b), en de laatste artikelen met studenten (1962, 1964b).

In de systematiek publiceerde Engel vooral revisies. Hij beschreef daarnaast ook nieuwe taxa, nl. het subgenus *Pruvotaplysia* (1936c), negen nieuwe soorten, en twee ondersoorten, en creëerde drie nieuwe namen voor homoniemen. Enkele van zijn nieuwe soorten heeft hij zelf later teruggebracht tot synoniemen. Engel's taxa worden genoemd aan het eind van dit artikel.

De eerste malacologische publicatie van Engel was zijn proefschrift (1925), dat de Aeo-liadiadae van West-Indië behandelt. Twee jaar later verscheen het vervolg over de resterende Opisthobranchia van dat gebied (1927). In 1936 (c) schreef hij nogmaals een uitvoerige studie over Westindische Aplysiidae. In die eerste tien jaren heeft hij ook regelmatig gepubliceerd in Nederlandse, Duitse, Franse en Engelse tijdschriften over zeenaaktslakken. Het jaar 1936 was met zeven publicaties het meest productief op malacologisch gebied. Ook de Nederlandse Opisthobranchia werden toen in twee studies beschreven (1936d, e), en er verscheen een uitvoerige nomenclatorische verhandeling over de genusnamen *Aplysia* en *Tethys* (1936a). In 1927 had Engel reeds een voorstel ingediend bij de Internationale Commissie voor Zoölogische Nomenclatuur teneinde deze twee namen op de officiële lijst van genera geplaatst te krijgen. De reactie van de Commissie heeft wel enige tijd op zich laten wachten - het duurde 28 jaar! Nadat Engel er nogmaals over geschreven had (1954) werden beide namen geldig verklaard in 1955 (Opinions 354 en 355).

Ondanks zijn kennis van de Nederlandse Opisthobranchia maakte Engel geen deel uit van het Mollusken-Comité, dat reeds jaren vóór het begin van de Nederlandse Malacologische Vereniging actief was. Engel werd lid van de vereniging in 1936, twee jaar na de oprichting. Een actief lid schijnt hij niet geweest te zijn, en hij vervulde nooit een bestuursfunctie. Schrijver dezes kan zich niet herinneren hem ooit op een vergadering van de N.M.V. te hebben gezien. Ook de Europese Malacologische Congressen bezocht hij nimmer.

Voor Basteria schreef Engel drie artikelen (1937b, 1940b, 1941), in het Correspondentieblad alleen een boekbespreking (1955). Van zijn Inaugurale rede (1950) werd de pagina afgedrukt waarin mollusken genoemd zijn. Engel verliet de N.M.V. in 1972, naar men zegt boos, omdat hij niet gevraagd was een bijdrage te schrijven voor de feestbundel voor Dr. C.O. van Regteren Altena.

Na de tweede wereldoorlog verminderden zijn malacologische activiteiten aanzienlijk, mede door het toegenomen werk op biohistorisch terrein en zijn privatdocentschap in die tak van wetenschap (1948-1950). Daarna volgde het directoraat van het Zoölogisch Museum en daaraan gekoppeld een professoraat in de systematische en geografische dierkunde (1950-1968). Professor Engel was promotor bij een tiental promoties, waaronder twee dissertaties op malacologisch gebied: F.E. Loosjes (1953, over Indo-Australische Clausiliidae) en S. van der Spoel (1967, over Pteropoda).

Bij het bereiken van de 70-jarige leeftijd in 1968 verschenen twee feestbundels ter ere van de scheidende hoogleraar-directeur Engel (Beaufortia vol. 15 en Bijdragen tot de Dierkunde afl. 38). Twee genera werden er toen naar hem genoemd: *Engeliella* (zeekomkommers) en *Engelana* (vlinders); bovendien acht soorten *engeli* en een *angelicus*, behorende tot diverse diergroepen waaronder één nudibranchiaat: *Flabellina engeli* du Bois-Reymond & Marcus.

Na zijn emeritaat bleef Engel publiceren over biologie, maar zijn malacologische periode was toen reeds afgesloten. Toch kon hij moeilijk afscheid nemen van de naaktslakken; bij het ontruimen van zijn werkkamer voor de nieuwe hoogleraar kwam nog materiaal te voorschijn dat dertig jaar daarvoor geleend was van enkele musea.

Engel's kaartsystemen met gegevens over Opisthobranchia en hun literatuur, het typemateriaal van de meeste door hem beschreven taxa, alsmede een groot deel van zijn malacologische bibliotheek werden door hem geschonken aan de afdeling Mollusken van zijn Zoölogisch Museum.

Fig. 1. Prof. Dr. H. Engel in 1967 (foto L.R. Hafkamp)

In veel opzichten was Engel een dualist. Hij was natuurwetenschappelijk onderzoeker, maar geloofde ook in een buitennatuurlijk gebeuren. Naast het exacte denken hield hij van filosofische bespiegelingen. Bij het zoölogisch onderzoek kan het doden van dieren nauwelijks vermeden worden, toch was Engel vegetariër.

Professor Engel had een speelse geest. Twintig jaar heb ik met hem gecorrespondeerd. Het was telkens een genoegen om zijn brieven te lezen en te herlezen om alle spitsvondigheden te ontdekken. Zelfs tijdens het tentamineren speelde deze hoogleraar met de studenten. Hij vertelde me eens dat hij uit de antwoorden van de student(e) trachtte af te leiden onder welk sterrebeeld de kandidaat geboren was. Zijn vermoeden werd gecontroleerd bij het invullen van het tentamenbriefje; dan vroeg hij naar de geboortedatum!

LITERATUUR

- BENTHEM JUTTING, W.S.S. VAN, 1968. Dr. Hendrik Engel. Zoologist and Historian, Curator and Professor. - Beaufortia 15 (179): 1-5.
 COOMANS, H.E., C.A.W. JEEKELE & J.H. STOCK, 1981. In memoriam Prof. Dr. H. Engel (1898-1981). - Vakbl. Biol. 14: 313.
 VEEN, B. VAN DER, 1968. List of scientific publications by Professor Dr. H. Engel. - Beaufortia 15 (180): 7-14.

MOLLUSKENTAXA BESCHREVEN DOOR H. ENGEL

Gastropoda - Opisthobranchia

Fam. Aplysiidae

- Aclesia africana* Engel, 1926 (Zuid Afrika, Knysna, 33 syntypen ZMA).
Aclesia rosea Engel, 1926 (W. Afrika, Baie de l'Ouest, holotype ZMA).
Aclesia orientalis Engel, 1926 (Siboga sta. 133, 2 syntypen ZMA; Banda, 1 syntype ZMA).
Aclesia nigra Engel, 1927 (Curaçao, Spaanse Haven, holotype ZMA).
Aclesia longicauda Engel, 1927 (West-Indië, 1 syntype ZMA; St. Croix, 2 syntypen ZMUC).
Pruvotaplysia Engel, 1936 (in Engel & Wagenaar Hummelinck).
Aplysia (Pruvotaplysia) parvula californica Engel, 1936 (in Engel & Wagenaar Hummelinck; nomen novum voor *Aplysia parvula* MacFarland, 1924, non Mörch, 1863).
Aplysia (Tullia) dura Engel & Eales, 1957 (Tristan da Cunha, holotype BMNH).
Petalifera petalifera bonairei Engel, 1936 (in Engel & Wagenaar Hummelinck; Bonaire, Kralendijk, 2 syntypen ZMA).
Paraplysia grayae Engel, 1936 (nomen novum voor *Aplysia argus* Gray, 1850, non Rüppell & Leuckart, 1828).
Stylocheilus risbeci Engel, 1936 (in Engel & Wagenaar Hummelinck; nomen novum voor *Aclesia striata* Risbec, 1928, non *Aplysia striata* Quoy & Gaimard, 1832).

Fam. Phyllobranchiidae

- Cyrcer antillensis* Engel, 1927 (Tobago, 1 syntype ZMA; 6 syntypen ZMUC).

Fam. Aeolidiidae

- Phidiana brevicauda* Engel, 1925 (Curaçao, 6 syntypen ZMA; 1 syntype SMF).
Caloria occidentalis Engel, 1925 (Jamaica, Montego Bay, 1 syntype ZMA; 4 syntypen SMF).

Fam. Favorinidae

- Favorinus horridus brevitentaculatus* Engel & Van Eeken, 1962 (Gulf of Aqaba, Eylath, 2 syntypen coll. H. Steinitz).

Afkortingen: BMNH: British Museum (Natural History), Londen; SMF: Naturmuseum Senckenberg, Frankfurt am Main; ZMA: Zoologisch Museum, Amsterdam; ZMUC: Zoologisk Museum, Universiteit Kopenhagen.

MALACOLOGISCHE PUBLICATIES VAN H. ENGEL

- 1925 - Westindische Opisthobranchiate Mollusken I. Aeolidiidae. - Dissertatie Univ. Amsterdam: 1-48. Leiden (ook verschenen in Bijdr. Dierk. 24: 33-80).
 1925-1932 - Oosthoek's Geïllustreerde Encyclopedie, 3e dr., 12 dln. Utrecht (malacologische artikelen).

- 1926 – Drei neue Arten der Gattung *Aclesia* (Rang) Bergh, 1902. – Zool. Anz. 59: 180-187.
- 1927 – Westindische Opisthobranchiate Mollusken II. Aplysiidae, Pleurobranchidae, Oxynoeidae, Elysiidae, Phyllobranchidae. – Bijdr. Dierk. 25: 83-122.
- 1929a – *Aplysia dactylomela* Rang, a circumtropic species. – Proc. malac. Soc. Lond. 18: 147-151.
- 1929b – Einiges über die Gattung *Notarchus* (Cuvier, 1817) Bergh, 1902. – Zool. Anz. 85: 193-203.
- 1930 – *Aclesia citrina* (Rang) eine zirkumtropische Aplysiide. – Zool. Anz. 86: 211-219.
- 1932-1938 – Winkler Prins *Algemeene Encyclopaedie*, 5e dr., 16 dln. Amsterdam (malacologische artikelen).
- 1933 – *Aplysia saltator* Forbes. – Proc. malac. Soc. Lond. 20: 321-322.
- 1934a – Are the genera and species of Bohadsch, 1761, to be accepted? – Ann. Mag. nat. Hist. (10)13: 529-540.
- 1934b – The English species of the family Pleurobranchidae. – Ann. Mag. nat. Hist. (10)13: 583-589.
- 1934c – Les Aplysies de M. de Blainville. – J. Conchyl., Paris 78: 83-90.
- 1935a – Ueber Pleurobranchus marmoratus Grobben, 1891. – Verhandl. zool.-bot. Ges. Wien 85: 88.
- 1935b – — & N.B. EALES. The genus *Bursatella* de Blainville. – Proc. malac. Soc. Lond. 21: 279-303.
- 1936a – On the names of the genera *Tethys* and *Aplysia*. – Temminckia 1: 221-266.
- 1936b – Le genre *Phyllaplysia* P. Fischer, 1872. – J. Conchyl., Paris 80: 199-212.
- 1936c – — & P. WAGENAAR HUMMELINCK. Ueber Westindische Aplysiidae und Verwandten anderer Gebiete. – Capita zool. 8: 1-76.
- 1936d – The Netherlands Nudibranchiate Mollusca. – Zoöl. Meded. Leiden 19: 103-116.
- 1936e – — & T. VAN BENTHEM JUTTING. Mollusca (I). B. Gastropoda Opisthobranchia. – Fauna van Nederland 8: 1-73. Leiden.
- 1936f – Die Gattung *Paraplysia* Pilsbry, 1895. – Zool. Anz. 116: 35-40.
- 1936g – Some additions to our knowledge of the genus *Notarchus*. – Proc. malac. Soc. Lond. 22: 113-119.
- 1937a – The life of Albertus Seba. – Svenska Linné-Sällsk. Årsskr. 20: 75-100.
- 1937b – De Liefhebbers van Neptunus-Cabinet. De eerste malacologische vereeniging? – Basteria 2: 64.
- 1938 – Weekdieren (Mollusca). In: H.C. REDEKE, Het dier in zijn wereld, overzicht der levensverschijnselen in het dierenrijk: 111-118. Utrecht.
- 1939a – Verslag van de werkzaamheden aan het Zoölogisch Station te Napels van 4-25 Mei 1939. – Versl. gew. Verg. Wis- en Natuurk. Afd., Kon. Ned. Akad. Wet., 24 Juni 1939: 3-4.
- 1939b – Alphabetical list of Dutch zoological cabinets and menageries. – Bijdr. Dierk. 27: 247-346.
- 1940a – Oude naturaliën-kabinetten en diervverzamelingen. – De Natuur 1940: 201-212.
- 1940b – —, S.J. GEERTS & C.O. VAN REGTEREN ALTENA. *Alderia modesta* (Lovén) and *Lima-pontia depressa* Alder & Hancock in the brackish waters of the Dutch coast. – Basteria 5: 6-34.
- 1941 – Over een merkwaardige variant van Baster's Natuurkundige Uitspanningen. – Basteria 6: 1-10.
- 1942a – The genus *Dolabella*. – Zoöl. Meded. Leiden 24: 197-239.
- 1942b – Sur le genre *Dolabella*. – Arch. néerl. Zool. 6: 480.
- 1945 – Over enkele teekeningen, die eens *Dodonaeus* toebehoord hebben, waarbij de eerste koningsvisch (*Lampris luna*) van de Europeesche kusten. – Zoöl. Meded. Leiden 25: 9-22.
- 1946 – On the relative status of the names *Petalifera* Gray, 1847, and *Aplysiella* Fischer, 1872 (class Gastropoda, order Aplysiomorpha). – Bull. zool. Nomencl. 1: 177.
- 1947-1954 – Winkler Prins *Encyclopaedie*, 6e dr., 18 dln. Amsterdam (malacologische artikelen).
- 1947-1955 – Oosthoek's *Encyclopedie*, 4e dr., 16 dln. Utrecht (malacologische artikelen).
- 1950 – Het belang van het Zoölogisch Museum voor wetenschap en maatschappij. Inaugurele rede Universiteit van Amsterdam, 6 November 1950: 1-17. Amsterdam, (de malacologische passages tevens afgedrukt in Corr.bl. Ned. malac. Ver. 37: 314).
- 1954 – Proposed suspension of the Regles to retain the names '*Aplysia*' and '*Tethys*' as generic names in the suborders Tectibranchia and Nudibranchia respectively of the order Opisthobranchiata (class Gastropoda). – Opin. Declar. Int. Comm. zool. Nomencl. 3 (19): 244-253.
- 1955 – Boekbespreking (A. Pruvot-Fol, 1954. Mollusques opisthobranches, Faune de France 58). – Corr.bl. Ned. malac. Ver. 59: 563-564.
- 1957a – On the influence of preservation on the external appearance of specimens of *Aplysia depilans* Linné. – Beaufortia 5 (66): 241-243.
- 1957b – — & N.B. EALES. The species of *Aplysia* belonging to the subgenus *Tullia* Pruvot-Fol, 1933; on a generic character in statu nascendi. – Beaufortia 6 (69): 83-114.

- 1959 - *Tullia*, a subgenus of *Aplysia* with a sucking disk at the posterior end of the foot. - *Arch. néerl. Zool.* 13: 579.
- 1961 - The sale-catalogue of the cabinets of natural history of Albertus Seba (1752). A curious document from the period of the *Naturae Curios*. - *Bull. Res. Counc. Israel* 10B: 119-131.
- 1962 - — & C.J. VAN EEKEN. Red Sea Opisthobranchia from the coast of Israel and Sinai. - *Bull. Sea Fish. Res. Stat. Haifa* 30: 15-34.
- 1964a - — & P.J. VAN DER FEEN. The life of *Wouteria* S.S. van Benthem Jutting. - *Beaufortia* 11 (130): 1-9.
- 1964b - — & J. NIJSSEN-MEYER. On *Glossodoris quadricolor* (Rüppell & Leuckart, 1828) (Mollusca, Nudibranchia). - *Beaufortia* 11 (132): 27-32.

SUMMARY

Prof. Dr. Hendrik Engel (1898-1981) as a malacologist

Hendrik Engel, late curator and director of the Zoological Museum of Amsterdam University and emeritus professor of systematic and geographic zoology, was a versatile zoologist, who devoted much of his time to molluscs, particularly opisthobranch gastropods and the history of malacology. Lists of his malacological papers and new names introduced for molluscs are given above. Fuller details of life and work of Engel are given in Van Benthem Jutting (1968), Coomans et al. (1981) and Van der Veen (1968).